ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 28 (2007)

Δελτίον ΧΑΕ 28 (2007), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Παύλου Μ. Μυλωνά (1915-2005)

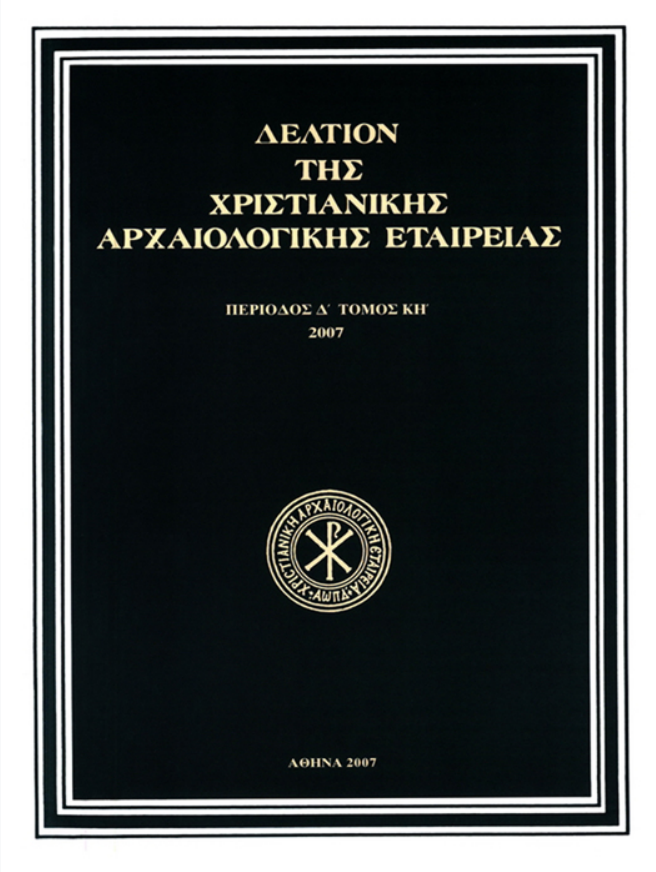

Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και τα αρχειακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του

Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: 10.12681/dchae.582

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. (2011). Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και τα αρχειακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, *28*, 157–162. https://doi.org/10.12681/dchae.582

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και τα αρχειακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του

Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΗ' (2007)• Σελ. 157-162

ΑΘΗΝΑ 2007

www.deltionchae.org

Χρύσα Μαλτέζου

Ο ΤΟΙΧΟΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΤΟΥ

Ἡ γειτονιὰ τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, τὸ γνωστὸ Campo dei Greci, ὅπου ἄλλοτε λειτουργοῦσε τὸ Φλαγγινιανὸ Κολλέγιο, σημερινὴ ἕδρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, συνορεύει δυτικὰ μὲ τὸ κανάλι τῶν Ἑλλήνων (rio[1] dei Greci), νότια μὲ ψηλὸ τοῖχο ποὺ χωρίζει τὸ Campo ἀπὸ τὴν πολυκατοικία τῶν Querini, βόρεια μὲ τὴν calle della Madonna καὶ ἀνατολικὰ μὲ τὴν calle dei Greci. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 2005, οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς ὅμορης πολυκατοικίας κοινοποίησαν στὸ Ἰνστιτοῦτο τὴν πρόθεση νὰ ἀνακαινίσουν τὰ οἰκήματά τους. Ὑπενθυμίζεται ὅτι τὸ 1953 ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα Βενετίας δώρισε στὸ Ἰνστιτοῦτο τὴν κινητὴ καὶ ἀκίνητη περιουσία της, μὲ ἀποτέλεσμα ἰδιοκτήτης τοῦ Campo νὰ εἶναι πλέον τὸ ἵδρυμα[2]. Ζήτησαν, λοιπόν, οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς γειτονικῆς πολυκατοικίας ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο τὴν ἄδεια προσωρινῆς χρήσης τῆς αὐλῆς ποὺ περιβάλλει τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ μεταφέρουν οἰκοδομικὰ ὑλικὰ καὶ νὰ στήσουν σκαλωσιά, προκειμένου νὰ συντηρηθεῖ μαζὶ μὲ τὸ οἴκημα καὶ ὁ ἐνδιάμεσος ἰδιόκτητος ψηλὸς τοῖχος. Τὸ αἴτημα ἦταν ἁπλὸ καὶ οἱ κανόνες τῆς καλῆς γειτονίας ἐπέβαλλαν τὴν ἱκανοποίησή του. Ὅμως, ἄλλη ἔμελλε νὰ εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων.

Μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῶν μελῶν τῆς Διαχειριστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἰνστιτούτου, ἤμουν ἕτοιμη νὰ χορηγήσω ἐκ μέρους τοῦ ἱδρύματος τὴ σχετικὴ ἄδεια, ὅταν εὐτυχῶς θυμήθηκα ὅτι ὁ Ἰωάννης Βελούδης, στὸ τέλος τοῦ συγγράμματός του *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία*..., δημοσιεύει, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ἐπιτύμβιες ἐπιγραφὲς «ἐπὶ λιθίνας πλάκας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἐν Βενετίᾳ ναοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου». Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς δημοσιεύεται ἐπιγραφὴ «πρὸς τὸν ἀντικρὺ τῆς Νοτίας τοῦ Ναοῦ Πύλης τοῖχον, παράπλευρον τῷ Μοναστηρίῳ»[3]. Μὲ βάση τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, στὰ ἰταλικά, ποὺ παρατίθεται πιὸ κάτω, ὁ τοῖχος εἶχε ἀνεγερθεῖ τὸ 1807 καὶ ἀνῆκε στὴν ἰδιοκτησία τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας, ἡ ὁποία εἶχε ἀναλάβει τὴ δαπάνη τῆς κατασκευῆς:

Muro di proprietà assoluta di questa/ Nazione Greca/ ricostruito l' anno 1807/ con li proprj suoi danari/ in virtù dell'acordo formato/ con la famiglia Querini/ li 24 M(ar)zo anno sud(et)to/ ed aprovato dal Consiglio municipale de' Savj/ con decreto dei 24 Aprile susseguente[4]/ in forza del quale si fece apporre/ la p(rese)nte lapide a perpetua memoria.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Βελούδη, στὴν ἐπιγραφὴ μνημονεύεται ὅτι ἡ *Nazione Greca*, πρὶν ἀπὸ δύο σχεδὸν αἰῶνες, εἶχε μὲ δικά της ἔξοδα ἀνεγείρει αὐτὸν τὸν τοῖχο ποὺ ἀνῆκε στὴν ἀπόλυτη κυριότητά της (*proprietà assoluta*). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ τοῖχος ποὺ μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφή, τὴν ὁποία εἶχε μεταγράψει ὁ Βελούδης, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ σχεδίαζαν νὰ ἐπισκευάσουν οἱ γείτονες τοῦ Ἰνστιτούτου, πιστεύοντας πὼς ἦταν δικός τους. Στὸν τοῖχο ὑπάρχει πράγμα-

---

[1] Ὁ Ἰωάννης Βελούδης (*Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ. Ἱστορικὸν ὑπόμνημα*, Βενετία 1893[2]) ἀποκαλεῖ τὰ κανάλια τῆς Βενετίας «σωλῆνες».

[2] Γιὰ τὴν πράξη δωρεᾶς βλ. *Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας. Πενήντα χρόνια ἐπιστημονικῆς διαδρομῆς 1955-2005,* κείμενο Χρύσα Μαλτέζου, Βενετία - Ἀθήνα 2005, 11-13.

[3] Ὅ.π., 18 (*Ἐπιγραφαί*...). Ἡ ἐπιγραφὴ εἶχε, ἐπίσης, ἀντιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Emmanuele Antonio Cicogna (βλ. μεταθανάτια ἔκδοση: *Corpus delle Iscrizioni di Venezia e delle isole della laguna veneta di Emmanuele Antonio Cicogna,* opera compilata da Piero Pazzi con il contributo di Sara Bergamasco, Βενετία 2001).

[4] Ἡ ἀπόφαση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τῶν Σοφῶν ἐκδόθηκε στὶς 28 καὶ ὄχι στὶς 24 Ἀπριλίου (βλ. παρακάτω). Ἡ λανθασμένη μνεία τῆς ἡμέρας στὴ μεταγραφὴ δηλώνει εἴτε ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἦταν σβησμένη ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βελούδη, ὁπότε ὁ τελευταῖος δὲν μπόρεσε νὰ διακρίνει τὸν ἀριθμὸ 8 καὶ τὸν ἐξέλαβε ὡς 4, εἴτε, πάλι, ὅτι τὸ λάθος ὀφείλεται σὲ παραδρομή. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἡ λανθασμένη μνεία ὑπάρχει καὶ στὴν ἔκδοση τοῦ Cicogna· πιθανότατα ὁ βενετὸς λόγιος νὰ μὴν εἶχε ἀντιγράψει ὁ ἴδιος τὴν ἐπιγραφή, ἀλλὰ νὰ εἶχε βασιστεῖ στὴ μεταγραφὴ τοῦ Βελούδη.

τι τοποθετημένη πλάκα μὲ ἐπιγραφή, ποὺ ἔχει ὡστόσο ἀνεπανόρθωτα φθαρεῖ ἀπὸ τὸν χρόνο, ἔτσι ὥστε νὰ διακρίνονται μὲ δυσκολία λιγοστὰ γράμματα ἀπὸ τὸ κείμενο. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ Ἰνστιτοῦτο διέθετε ὡς τίτλο ἰδιοκτησίας τοῦ τοίχου μονάχα τὸ κείμενο τῆς ἐκδεδομένης ἀπὸ τὸν Βελούδη ἐπιγραφῆς, ἀφανισμένης σήμερα στὸ μεγαλύτερο μέρος της. Εἶναι προφανὲς ὅτι μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα ἦταν ἀδύνατο νὰ διεκδικήσει τὸ ἵδρυμα δικαιώματα ἰδιοκτησίας τοῦ τοίχου. Στὴν ὑδάτινη ἄλλωστε πόλη τῆς Βενετίας ὁ ἰδιάζων οἰκοδομικὸς ἱστός της εὐνοεῖ πολλῶν εἰδῶν αὐθαιρεσίες, καθὼς οἰκήματα, μεσοτοιχίες καὶ αὐλὲς δικτυώνονται μεταξύ τους καὶ δημιουργοῦν πολύπλοκα συμπλέγματα.

Γιὰ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἰνστιτούτου ἡ κατάσταση ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ ἦταν δυσάρεστη. Μὲ σκοπὸ τὴν κατοχύρωση τῶν περιουσιακῶν δικαιωμάτων του, ἀναζήτησα τότε σχετικὰ στοιχεῖα στὸ πλούσιο ἱστορικὸ ἀρχεῖο τῆς Κοινότητας, ποὺ ἀπόκειται στὸ ἵδρυμα. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας ἀποδείχθηκαν ἀπροσδοκήτως θετικὰ καὶ συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τοῦ Ἰνστιτούτου. Τὸ ἀρχειακὸ ὑλικὸ ποὺ ἐντοπίστηκε ἀναφέρεται μὲ λεπτομέρειες στὶς τύχες τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἔμελλε διακόσια περίπου χρόνια μετὰ τὴν ἀνέγερσή του νὰ καταστεῖ τὸ μῆλο τῆς ἔριδος ἀνάμεσα σὲ Ἕλληνες καὶ Βενετούς[5].

Ἡ δέσμη τῶν ἐγγράφων ποὺ ἐπισημάνθηκε στὸ ἀρχεῖο ἐπιγράφεται: *Dieciotto documenti relativi al muro consortivo colla casa Querini, erretto a proprie spese dalla Nazione Greca, nell'anno 1807.* Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ διφύλλου ποὺ περικλείει τὰ δεμένα μὲ νῆμα ἔγγραφα ὑπάρχει, γραμμένη μὲ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου Καβάκου, ἀρχειοφύλακα[6] καὶ προέδρου τῆς Κοινότητας (*Gastaldo* ἢ *Guardian Grande)* κατὰ τὰ ἔτη 1799 καὶ 1806[7], ἡ σημείωση: *Dissegni, supliche, documenti, decreti del Consiglio Municipale de' Savij, ed accordo seguito colla famiglia Querini nell' anno 1807, sotto il guardianato del signor Costantino Cavaco per il muro da stroppo, situato al lato destro della chiesa e fabbricato a spese della Nazione.* Τὸ πρῶτο ἔγγραφο τῆς δέσμης, χρονολογημένο στὶς 13 Ἀπριλίου 1804, εἶναι ἡ ἔκθεση τοῦ ἰταλοῦ ἀρχιτέκτονα Girolamo Corbolin ποὺ εἶχε κληθεῖ ἀπὸ τὸν πρόεδρο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας τῆς Βενετίας, Δημήτριο Λαζάρου[8], νὰ προβεῖ σὲ αὐτοψία, γιὰ νὰ γνωμοδοτήσει ὡς πρὸς τὴ στατικὴ κατάσταση τοῦ τοίχου. Καὶ τοῦτο, γιατὶ ὁ τοῖχος, στὸ προαύλιο τῆς ἐκκλησίας, παρουσίαζε ἐπικίνδυνη κλίση καὶ ἔθετε σὲ κίνδυνο τὴν ἀσφάλεια τῶν περιοίκων. Ὁ *pubblico perito ed architetto* ἐντελλόταν νὰ προτείνει ποιές ἐργασίες ἦταν ἀπαραίτητο νὰ γίνουν γιὰ τὴ στερέωση τοῦ τοίχου καὶ νὰ ὑποβάλει στὸν πρόεδρο ἀντίστοιχο προϋπολογισμὸ δαπανῶν. Ὁ Corbolin περιέγραψε στὴν ἔκθεσή του τὴν κακὴ κατάσταση διατήρησης τοῦ τοίχου, χαρακτηρίζοντάς τον ἄκρως ἐπικίνδυνο (*rovinoso, per nulla sicuro, vecchio, insussistente*). Εἶχε, γράφει, ὕψος 30 πόδια[9] καὶ ἀκουμποῦσε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ στὸ καμπαναριό, σὲ μῆκος 27 ποδιῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὸ μοναστήρι τῶν ἑλληνίδων μοναχῶν σὲ μῆκος 51 ποδιῶν, χωρὶς ἐνδιάμεση στήριξη. Στὰ σημεῖα τῶν δύο παραστάδων, ποὺ βρίσκονταν ἡ πρώτη πρὸς τὸ κανάλι καὶ ἡ δεύτερη πρὸς τὸ μοναστήρι, ὁ τοῖχος ἔγερνε 10 καὶ 8 οὐγκιὲς[10] ἀντίστοιχα. Γιὰ νὰ θεραπευθεῖ τὸ κακό, ἔπρεπε, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ ἀρχιτέκτονα, νὰ κατεδαφιστεῖ ὅλος ὁ τοῖχος καὶ νὰ ξανακτιστεῖ, μὲ τρεῖς παραστάδες αὐτὴν τὴ φορὰ ἀντὶ τῶν δύο καὶ μὲ πάχος ὄχι λιγότερο τῆς μιάμισης πέτρας. Τὸ ὕψος τῆς δαπάνης ὑπολογιζόταν στὶς 3.050 λίρες περίπου. Μιὰ ἄλλη, φθηνότερη λύση, ὕψους δαπάνης 1.155 λιρῶν, πάντα σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο ἀρχιτέκτονα, ἦταν νὰ τοποθετηθοῦν στὸν τοῖχο, ἀνάμεσα στὶς παραστάδες, τρεῖς ἀντηρίδες, ὕψους 20 καὶ περισσότερων ποδιῶν. Ὅμως, οἱ ἀντηρίδες θὰ καταλάμβαναν μέρος τῆς αὐλῆς (μῆκος 5 ποδιῶν) καὶ θὰ ἔφταναν ὡς τὸ πέτρωμα τοῦ πηγαδιοῦ. Ἐπιπλέον, στὶς γωνιὲς θὰ μαζεύονταν κάθε λογῆς σκουπίδια καὶ ἀκαθαρσίες, μὲ κίνδυνο νὰ βρωμίσει τὸ νερὸ τοῦ κοντινοῦ πηγαδιοῦ ποὺ ἦταν θαυμάσιο (*acqua perfettissima*). Θὰ μποροῦσαν, ἐπίσης, νὰ στερεωθοῦν στὰ δοκάρια τῶν ὅμορων οἰκημάτων σιδερένιοι γάντζοι, μὲ τὴν προϋπόθεση νὰ ἐπέτρεπαν –ἀπίθανο κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Corbolin– τὴν τοποθέτησή τους οἱ γείτονες ἰδιοκτῆτες. Μαζὶ μὲ τὴν ἔκθεσή του πρὸς τὴν Κοινότητα, ὁ ἀρχιτέκτονας κατέθεσε σχέδιο τοῦ τοίχου, στὸ ὁποῖο εἶχε προσθέσει τὶς τρεῖς ἀντηρίδες[11].

---

[5] Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας, *Παλαιὸ Ἀρχεῖο,* b. 35, φάκ. 512.

[6] Γιὰ τὸν Κωνσταντίνο Καβάκο ὡς ἀρχειοφύλακα βλ. Cristina E. Papacosta - Francesca Cavazzana Romanelli, «La Confraternita dei Greci di Venezia e il suo archivio. Un modello condiviso di organizzazione della memoria documentaria», *Θησαυρίσματα* 31 (2001), 392-395 (ὅπου παλαιότερη βιβλιογραφία).

[7] Βελούδης, *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία*, 190.

[8] Ὅ.π.

[9] Ἕνα βενετικὸ πόδι ἀντιστοιχεῖ σὲ 35 ἑκατοστὰ περίπου.

[10] Μία οὐγκιὰ ἀντιστοιχεῖ σὲ 30 γραμμάρια περίπου.

[11] Βλ. παρακάτω, Ἀρχειακὰ τεκμήρια.

Τὸ ἀμέσως ἑπόμενο χρονολογικὰ ἔγγραφο εἶναι ἡ ἀναφορὰ ποὺ ἀπηύθυνε, στὶς 26 Σεπτεμβρίου 1806, πρὸς τὴν Κοινότητα ὁ ἴδιος *pubblico perito ed architetto*, Girolamo Corbolin. Σημειώνει στὸ ἔγγραφό του ὁ ἀρχιτέκτονας ὅτι ἡ Κοινότητα εἶχε περιοριστεῖ, προφανῶς λόγω τοῦ ὕψους τῆς δαπάνης ποὺ ἀπαιτοῦσε τὸ ξανακτίσιμο τοῦ τοίχου, στὴν πρόχειρη, τὸ 1804, στερέωσή του μὲ γάντζους[12]. Ἀλλὰ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὁ τοῖχος φαίνεται πὼς εἶχε γείρει ἀκόμη περισσότερο, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ 1806, ἐπὶ προεδρίας Κωνσταντίνου Καβάκου, νὰ ἀποφασίσει ἡ Κοινότητα τὴν κατεδάφιση καὶ ἐπανοικοδόμησή του. Μὲ τὴν ἐπιστασία τοῦ Corbolin, ὁ πρωτομάστορας (*capo maestro*) κτίστης Valentin Sardi ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσει τὶς ἀπαιτούμενες ἐργασίες. Ὅταν ὅμως ὁ τοῖχος κατεδαφίστηκε, διαπιστώθηκε ὅτι ἡ κλίση του ὀφειλόταν στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κύριος τοῖχος (*muro maestro*) τῆς πολυκατοικίας τῶν ἀδελφῶν Querini, ποὺ βρισκόταν ἀκριβῶς ἀπὸ πίσω, ἦταν μισογκρεμισμένος, ὅτι τὰ τοῦβλα καὶ οἱ σωριασμένες πέτρες εἶχαν φράξει τὴν calle di Grondale[13], ἡ ὁποία χώριζε τὶς δύο ἰδιοκτησίες, καὶ ὅτι τὸ οἰκοδομικὸ ὑλικό, ἀκουμπώντας στὸν τοῖχο τῆς Κοινότητας, τὸν ἔσπρωχνε πρὸς τὰ ἔξω μὲ τὶς γνωστὲς συνέπειες. Ἄρα, ὁ νέος τοῖχος δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ κτιστεῖ, γιατὶ ἔπρεπε πρῶτα νὰ ἀπομακρυνθεῖ τὸ σωριασμένο ὑλικὸ καὶ νὰ ἐπισκευαστεῖ ὁ τοῖχος τῆς διπλανῆς πολυκατοικίας. Διαφορετικά, ὁ τοῖχος τῆς Κοινότητας ἔπρεπε, γιὰ λόγους ἀσφάλειας, νὰ ξανακτιστεῖ σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν μισογκρεμισμένο τοῖχο τῶν Querini, ὁπότε θὰ περιοριζόταν ἡ ἔκταση τῆς αὐλῆς εἰς βάρος τῆς κοινοτικῆς περιουσίας. Ἀπαραίτητη, λοιπόν, προϋπόθεση γιὰ νὰ κτιστεῖ ὁ τοῖχος στὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων ἦταν νὰ ἐπισκευάσουν πρῶτα οἱ ἀδελφοὶ Querini τὸν τοῖχο τῶν οἰκημάτων τους.

Παρὰ τὸ δίκαιο αἴτημα τῆς Κοινότητας, οἱ γείτονες ἀδελφοὶ Vincenzo Pietro καὶ Lunardo Querini δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ ἐπισκευάσουν τὸν μισογκρεμισμένο τοῖχο ποὺ τοὺς ἀνῆκε, ἐμποδίζοντας ἔτσι τοὺς Ἕλληνες νὰ ξανακτίσουν τὸν τοῖχο τῆς αὐλῆς τους. Χρειάστηκε νὰ προσφύγει ὁ πρόεδρος Κωνσταντίνος Καβάκος στὶς βενετικὲς ἀρχὲς καὶ νὰ ζητήσει τὴν παρέμβασή τους. Στὶς 7 Ὀκτωβρίου 1806, μὲ ἔγγραφό του πρὸς τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τῶν Σοφῶν (*Municipale Consiglio de' Savj*), ὁ Καβάκος ἐξέθεσε τὴν ὅλη κατάσταση καὶ ζήτησε ἀπὸ τὴν ἁρμόδια δημοτικὴ ὑπηρεσία νὰ ὑποχρεώσει τοὺς Querini νὰ ἀνταποκριθοῦν στὴν ὑποχρέωσή τους. Ἡ γραφειοκρατικὴ διαδικασία ἀποδείχθηκε χρονοβόρα. Οἱ βενετικὲς ἀρχὲς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ δικαίωναν τὴν Κοινότητα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ρυθμοὶ ποὺ ἀκολουθοῦσαν γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος ἦταν βραδύτατοι. Ὁ Καβάκος δὲν ἐγκατέλειψε τὰ πράγματα στὴν τύχη τους, ἀλλὰ προσπάθησε μὲ νέες αἰτήσεις πρὸς τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τῶν Σοφῶν νὰ ἐπιταχύνει τὴν πορεία τῶν διοικητικῶν ἐνεργειῶν. Τελικά, στὶς 17 Ἰανουαρίου 1807, οἱ δημοτικὲς ἀρχὲς κοινοποίησαν στοὺς ἀδελφοὺς Querini τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου νὰ ἀναθέσουν σὲ μηχανικὸ τῆς ὑπηρεσίας τὴν κατεδάφιση τοῦ τοίχου τῶν οἰκημάτων τους, χρεώνοντας σ' ἐκείνους τὴ σχετικὴ δαπάνη.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τῶν Σοφῶν, τοῦ 1807, φάνηκε πὼς ἔδινε τέλος στὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς Κοινότητας καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς διπλανῆς πολυκατοικίας. Ὡστόσο, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Ἕλληνες ποὺ μποροῦσαν, τώρα, χωρὶς κωλύματα, νὰ προχωρήσουν στὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες, οἱ Querini ἀντιμετώπιζαν σοβαρὰ προβλήματα, γιατὶ ὄχι μόνο δὲν εἶχαν τὴν οἰκονομικὴ δυνατότητα νὰ ξανακτίσουν τὸν τοῖχο τους, ἀλλὰ κυρίως γιατὶ ἡ κατεδάφιση τοῦ κύριου τοίχου καὶ ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἔθετε σὲ κίνδυνο τὴν ἀσφάλεια τῶν δικῶν τους οἰκημάτων. Ἀποφάσισαν τότε νὰ προβοῦν σὲ φιλικὸ διακανονισμὸ μὲ τοὺς Ἕλληνες, συμφωνώντας τὰ ἑξῆς:

α) Μὲ δεδομένη τὴν οἰκονομικὴ ἀδυναμία, στὴν ὁποία βρίσκονταν οἱ Querini, ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα προσφέρθηκε νὰ ἀναλάβει τὴ δαπάνη τῆς κατεδάφισης τοῦ ἤδη ἐρειπωμένου τοίχου τῶν οἰκημάτων τους καὶ τῆς ἀνέγερσης, μὲ βάση συγκεκριμένο σχέδιο, συνημμένο στὸ συμφωνητικό, ἀντὶ δύο, ἑνὸς μόνο νέου τοίχου, στὴ θέση ὅπου ἦταν κτισμένος ὁ δικός τους. Ἡ Κοινότητα θὰ χρησιμοποιοῦσε στὶς ἐργασίες τοῦβλα ἀπὸ τὸν γκρεμισμένο τοῖχο καὶ ὅποιο ἄλλο οἰκοδομικὸ ὑλικὸ ἔκρινε ὅτι μποροῦσε νὰ ἐπαναχρησιμοποιηθεῖ.

β) Ἡ δαπάνη τῆς ἐκτέλεσης τῶν ἐργασιῶν θὰ βάρυνε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα. Οἱ ἕλληνες «ἀδελφοὶ» φαίνεται πὼς δὲν ἀντιμετώπιζαν οἰκονομικὰ προβλήματα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχαν περάσει λίγα μόνο χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ εἶχε δημευτεῖ, μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν Γάλλων τοῦ Ναπολέοντα, μέρος τῆς πε-

---

[12] ... *nel maggio 1804 è stato provvisoriamente assicurato con varie punte assicurate da giazie ed altre punte in piedi, come in simili circostanze si usa* (ἔγγραφο μὲ χρονολογία 7 Ὀκτωβρίου 1806).

[13] *Grondal, gronda, grondaia*: βεν. ὑδρορρόη.

ριουσίας τους. Ὁ νέος τοῖχος ποὺ θὰ χώριζε τὶς δύο ἰδιοκτησίες θὰ ἀνῆκε πλέον στὴν ἀπόλυτη κυριότητα (*proprietà assoluta*) τῆς Κοινότητας. Ἀναμνηστικὴ πλάκα συμφωνήθηκε νὰ τοποθετηθεῖ στὸν τοῖχο, μὲ τὴ μνεία ὅτι ἡ Κοινότητα ἦταν ἰδιοκτήτρια τοῦ κτίσματος. Οἱ Querini δὲν θὰ εἶχαν δικαίωμα νὰ ἀνοίξουν παράθυρα στὸν τοῖχο ἢ νὰ ἀλλοιώσουν μὲ ὁποιονδήποτε τρόπο τὴν πρόσοψη.

γ) Ἐπειδή, πρὶν ἀπὸ τὴν κατεδάφιση, ἦταν ἀπαραίτητο νὰ γίνουν ἐργασίες στερέωσης σὲ κάθε ὄροφο τῆς πολυκατοικίας, καθὼς καὶ ξυλουργικὲς ἐργασίες, συμφωνήθηκε ὅτι ἡ σχετικὴ δαπάνη θὰ βάρυνε τοὺς ἀδελφοὺς Querini.

Τὸ συμφωνητικὸ μὲ χρονολογία 24 Μαρτίου 1807 φέρει τὶς ὑπογραφὲς τοῦ Guardian Grande, Κωνσταντίνου Καβάκου, τοῦ Vincenzo Piero Querini καὶ τοῦ Giuseppe Crivellari, ἐξουσιοδοτημένου ἐκπροσώπου τοῦ Lunardo Querini. Ἐπειδὴ ἡ μερίδα τοῦ ἀκινήτου, ποὺ ἀνῆκε στὸν Vincenzo Piero Querini, εἶχε πουληθεῖ τὸ 1806 στὸν ὡς τότε ἔνοικο Pasqual Marchesini, ἀλλὰ ἐκκρεμοῦσε ἀκόμη ἡ ὁριστικοποίηση τοῦ πωλητηρίου, τὸ συμφωνητικὸ τὸ ὑπέγραψαν καὶ δύο πληρεξούσιοι τοῦ νέου ἀγοραστῆ.

Τὸ ἔγγραφο ὑποβλήθηκε στὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τῶν Σοφῶν καὶ ἐγκρίθηκε στὶς 28 Ἀπριλίου τοῦ ἴδιου ἔτους. Ὁ νέος πρόεδρος τῆς Κοινότητας, Ἀνδρέας Τζιτζέλης[14], ἀνέθεσε καὶ πάλι στὸν ἴδιο ἀρχιτέκτονα, Girolamo Corbolin, τὴν ἐκτέλεση τῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ὑποβολὴ νέου προϋπολογισμοῦ δαπανῶν. Τὸ ὕψος τῆς δαπάνης προϋπολογιζόταν νὰ ἀνέλθει στὶς 8.434 βενετικὲς λίρες (ἰταλικὲς λίρες 4.315,50). Ὡς πρὸς τὴ δαπάνη τῶν στερεωτικῶν ἐργασιῶν, ὁ Vincenzo Piero Querini κατέβαλε στὸν πρόεδρο τῆς Κοινότητας, μὲ τὴν ὑπογραφὴ χωριστοῦ μεταξύ τους συμφωνητικοῦ, μέρος τοῦ ποσοῦ, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο συμφωνήθηκε νὰ πληρωθεῖ ἀπὸ τὰ ἐνοίκια τοῦ οἰκήματος ποὺ εἶχε ἐκμισθωθεῖ στὴν Lodovica Sirocovich.

Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο καὶ τὴν ἔκθεση τοῦ ἀρχιτέκτονα Corbolin, ὁ τοῖχος θὰ κτιζόταν, ὅπως εἶχε ἤδη ὁ ἴδιος προτείνει τὸ 1804, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι θὰ εἶχε πάχος δύο πετρῶν, θὰ ἔμπαιναν σὲ διάφορα σημεῖα σιδερένιοι γάντζοι, στερεωμένοι στὰ δοκάρια, καὶ σανίδες ἀπὸ λάρικα, ὥστε νὰ εἶναι ἐξασφαλισμένη ἀπολύτως ἡ σταθερότητά του. Ἀκόμη, τὸ δῶμα (*terrazzo*) θὰ καλυπτόταν μὲ μαλτεζόπλακα σὲ ὅλη τὴν ἐξωτερική του ἐπιφάνεια, ὥστε νὰ διατηρηθεῖ σὲ καλὴ κατάσταση γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα καὶ νὰ μὴ χρειάζεται συνεχῶς ἐπεμβάσεις (*richiedendo l'opera una lunga durata e non un dispendio continuato*). Τέλος, στὴν ἔκθεσή του ὁ ἀρχιτέκτονας καταχώρισε τὸ ἀκριβὲς κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία θὰ χαρασσόταν στὴν πλάκα ποὺ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθεῖ, σὲ ὕψος ἕξι ποδιῶν, στὸν ὑπὸ ἀνέγερση τοῖχο.

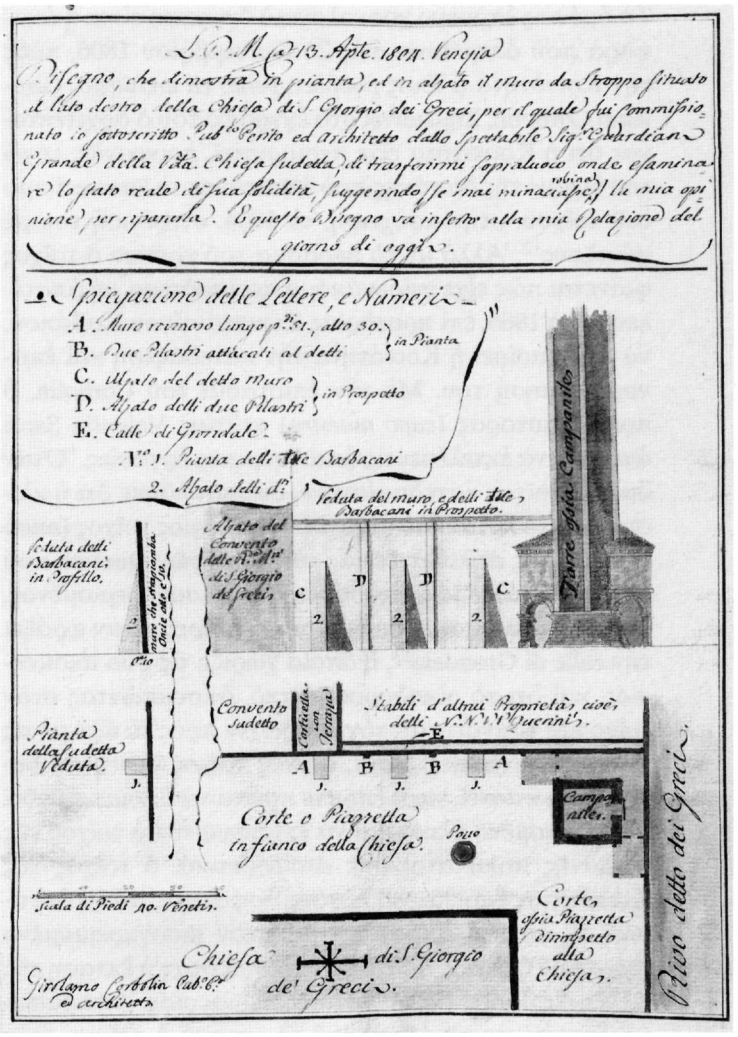

Εἰκ. 1. Σχέδιο τοῦ τοίχου μὲ τὶς ἀντηρίδες.

Μετὰ ἀπὸ πολύχρονες διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Βενετούς, οἱ Ἕλληνες ἔκτισαν ἐπιτέλους τὸν τοῖχο, μὲ βάση τὸ σχέδιο τοῦ ἀρχιτέκτονα καὶ τοὺς ὅρους τοῦ συμφωνητικοῦ μεταξὺ τῆς Κοινότητας καὶ τῶν ἀδελφῶν Querini. Κι ὅταν πιὰ ὀρθώθηκε, στὴν ἄκρη τῆς αὐλῆς, σὲ

14 Ὁ Ἀνδρέας Τζιτζέλης διετέλεσε πρόεδρος τῆς Κοινότητας τὸ 1808, 1814 καὶ 1827 (Βελούδης, *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία*, 190).

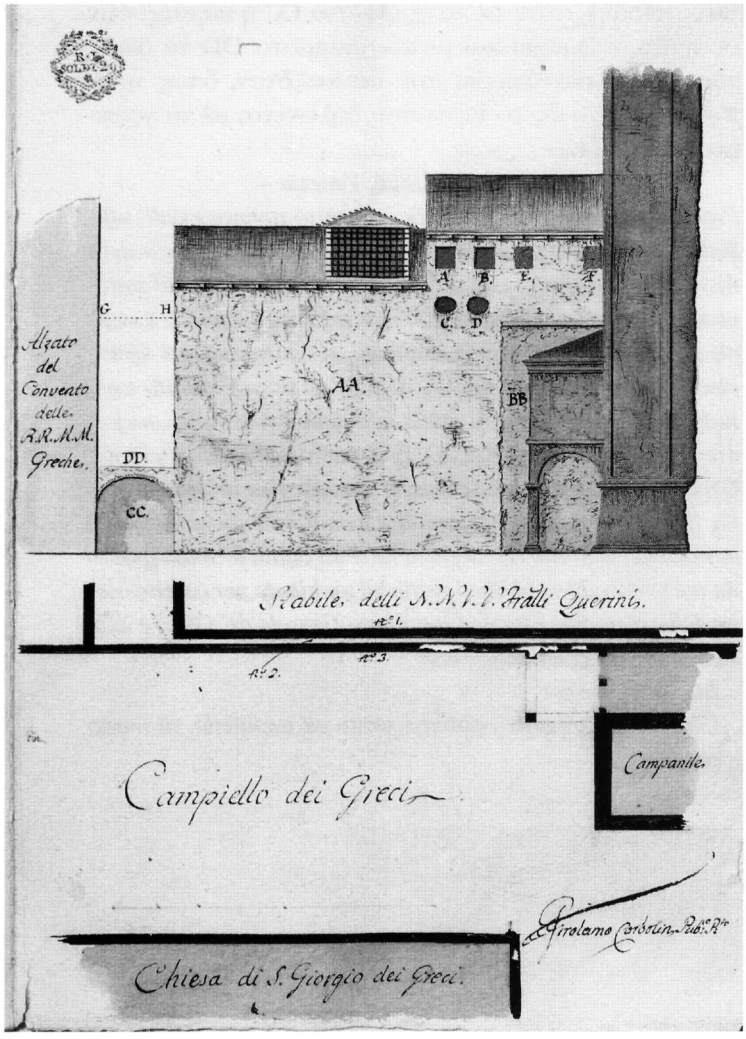

Εἰκ. 2. Σχέδιο τοῦ τοίχου maestro.

ὕψος ἕξι ποδιῶν, ὅπως εἶχε συμφωνηθεῖ, τοποθετήθηκε ἀναμνηστικὴ πλάκα μὲ χαραγμένη ἐπιγραφή, γιὰ νὰ δηλώνει: *la proprietà ed assoluto diritto del muro stesso di ragione della Nazione, per l'effetto che in qualunque tempo avvenire per qualunque si sia pretesto, anche se lo stabile Querini venisse demolito, non possa essere turbata la di Lei assoluta proprietà tanto del muro medesimo che dell'aria relativa* ... Οἱ φράσεις αὐτές, βγαλμένες προφανῶς ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Κωνσταντίνου Καβάκου, ἀποδείχθηκαν προφητικές. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου, δύο σχεδὸν αἰῶνες ἀργότερα, φθίνοντος τοῦ 2005, οἱ νέοι ἰδιοκτῆτες τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini πρόβαλαν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ τοίχου. Τὸ χαραγμένο στὴν πλάκα κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, συνταγμένο πιθανότατα ἀπὸ τὸν Καβάκο, καὶ μεταγραμμένο, μισὸν αἰώνα περίπου ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βελούδη, καὶ κυρίως τὸ ἀρχειακὸ ὑλικό, ποὺ μὲ συγκινητικὴ προσήλωση στὴν ἱστορικὴ παράδοση τῆς Κοινότητας εἶχε ταξινομήσει καὶ καταλογογραφήσει, τὸ 1822, ὁ Κωνσταντίνος Καβάκος, στάθηκαν οἱ μόνοι μάρτυρες τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ καθεστῶτος τοῦ τοίχου στὸ Campo dei Greci. Ὅμως, τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἀρχειακὴ ἔρευνα ἦταν ἀδιάσειστα καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Βενετίας γνωρίζουν καλὰ τὴν ἀξία ποὺ ἔχουν τὰ φυλαγμένα στὰ ἀρχεῖα τῆς πόλης τους σχέδια καὶ ἔγγραφα. Μέσα σ' αὐτὴν τὴ συνάφεια, ἀναμενόμενη ἦταν ἡ ἀπόφαση τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini. Σὲ ἔκτακτη συνέλευση τῆς πολυκατοικίας ποὺ συγκλήθηκε στὶς 5 Δεκεμβρίου 2005, γιὰ νὰ συζητηθεῖ τὸ ἐπίμαχο ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ τοίχου, οἱ γείτονες Βενετοὶ ἀναγνώρισαν, μὲ βάση τὰ ἀρχειακὰ ἔγγραφα τοῦ 19ου αἰώνα, ὅτι ὁ τοῖχος ἀνῆκε στὴν ἀπόλυτη κυριότητα τῆς Κοινότητας, ἄρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὑπερασπιστὲς τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας πρόβαλαν ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἕνας ἀρχειοφύλακας καὶ ἕνας ἱστορικός: ὁ Κωνσταντίνος Καβάκος καὶ ὁ Ἰωάννης Βελούδης.

Αρχειακά τεκμήρια

1. Σχέδιο τοίχου μὲ τὶς ἀντηρίδες σὲ προβολή, διαστ. 28×19 ἑκ., σὲ κλίμακα 40 βενετικῶν ποδιῶν. Συνημμένο στὴν ἔκθεση τοῦ ἀρχιτέκτονα Girolamo Corbolin πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα, τῆς 13ης Ἀπριλίου 1804 (Εἰκ. 1). Στὴν ἔκθεσή του ὁ ἀρχιτέκτονας σημειώνει ὅτι σχεδίασε μὲ μαῦρο μελάνι τὸν τοῖχο στὴν κατάσταση ποὺ βρισκόταν τότε καὶ μὲ κόκκινο μελάνι τὶς ἀντηρίδες ποὺ πρότεινε νὰ τοποθετηθοῦν γιὰ νὰ στερεωθεῖ τὸ κτίσμα. Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόμνημα ποὺ συνοδεύει τὸ σχέδιο, δηλώνεται μὲ τὸ γράμμα A ὁ κεκλιμένος τοῖχος, μήκους καὶ ὕψους 51 καὶ 30 ποδιῶν ἀντίστοιχα, μὲ τὸ γράμμα B οἱ δύο παραστάδες, μὲ τὸ γράμμα C ἡ ὄψη τοῦ τοίχου, μὲ τὸ γράμμα D ἡ ὄψη τῶν παραστάδων καὶ μὲ τὸ γράμμα E ἡ calle di Grondale· μὲ τὸν ἀριθμὸ 1 δηλώνονται οἱ τρεῖς ἀντηρίδες καὶ μὲ τὸν ἀριθμὸ 2 ἡ ὄψη τους. Στὸ σχέδιο εἰκονίζονται ἀκόμη οἱ ὄψεις τῆς μονῆς τῶν ἑλληνίδων μοναχῶν, τοῦ καμπαναριοῦ, τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας, τοῦ καναλιοῦ τῶν Ἑλλήνων, μικρῆς αὐλῆς μὲ δῶμα καί, τέλος, ἡ τομὴ τοῦ τοίχου.

Laus Deo Maximo a 13 aprile 1804, Venezia
Disegno che dimostra in pianta ed in alzato il muro da stroppo, situato al lato destro della chiesa di San Giorgio dei Greci, per il quale fui commissionato io sottoscritto, pubblico perito ed

architetto, dallo spettabile signor Guardian Grande della veneranda chiesa sudetta di trasferirmi sopraluoco, onde esaminare lo stato reale di sua solidità, suggerindo, se mai minaciasse || *rovina* ||, *la mia opinione per ripararla. E questo disegno va inserto alla mia relazione del giorno di oggi.*

2. Σχέδιο ὄψεων τοῦ τοίχου ποὺ ἀποφασίστηκε νὰ κατεδαφιστεῖ καὶ νὰ ξανακτιστεῖ, ὅπως ἦταν πρίν, καὶ τῆς μονῆς τῶν ἑλληνίδων μοναχῶν, διαστ. 29,30×20 ἑκ., σὲ κλίμακα 50 βενετικῶν ποδιῶν. Συντάκτης τοῦ σχεδίου εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων Girolamo Corbolin. Συνημμένο στὸ συμφωνητικὸ μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας καὶ τῶν ἀδελφῶν Querini, τῆς 24ης Μαρτίου 1806 (Εἰκ. 2). Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόμνημα ποὺ συνοδεύει τὸ σχέδιο, δηλώνεται μὲ τὸν ἀριθμὸ 1 ὁ μισογκρεμισμένος τοῖχος τῶν οἰκημάτων τῶν ἀδελφῶν Querini, μὲ τὸν ἀριθμὸ 2 ἡ παλιὰ calle di Grondale ποὺ χώριζε τὶς δύο ἰδιοκτησίες, μὲ τὸν ἀριθμὸ 3 ὁ ἤδη κατεδαφισμένος ἀπὸ τὴν Κοινότητα τοῖχος στὸ Campiello (μικρὴ πλατεία) τῶν Ἑλλήνων· μὲ τὰ γράμματα AA δηλώνεται ἡ ὄψη τοῦ τοίχου τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini ποὺ θὰ ξανακτιζόταν μὲ ἔξοδα τῆς Κοινότητας, μὲ τὰ γράμματα BB ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τόν γκρεμισμένο τοῖχο τῆς Κοινότητας ποὺ θὰ κατεδαφιζόταν, μὲ τὰ γράμματα CC ἡ καμάρα τῶν οἰκημάτων Querini καὶ μὲ τὰ γράμματα DD τὸ δῶμα τῶν οἰκημάτων Querini ποὺ θὰ κτιζόταν, ὅπως ἦταν πρίν, μὲ τοῖχο ὡς τὸ ὕψος ποὺ δηλώνεται μὲ τὰ γράμματα G καὶ H.

a 24 marzo 1806, Venezia

Prospetto del muro maestro, riconosciuto rovinoso dall' uffiziale ingegnere del Consiglio Municipale de' Savj, il quale deve dietro all' intimazione 13 ottobre 1806, partecipata dal sunominato Consiglio alli signori Vincenzo Pietro e Fratello Querini, proprietarj dello stabile limitrofo al Campiello dei Greci, essere per intiero {per intiero} riattato da nuovo in tutto e per tutto simile al medesimo, vale a dire colli soli semplici sei fori marcati colle lettere A, B, C, D, E, F, guardanti il Campiello dei Greci anzidetto, dal capo maestro {maestro} muratore Valentin Sardi con quelli patti, modi e condizioni dichiariti nella carta di detto giorno che al presente resta unita; formato questo da me sottoscritto pubblico perito ed architetto per commissione dello spettabile attuale Guardiano Grande de' Greci e delli signori fratelli Querini.

In fede di che ecc.

Girolamo Corbolin, pubblico perito ed architetto, di mano propria.

Chryssa Maltezou

THE WALL OF THE CAMPO DEI GRECI IN VENICE AND THE ARCHIVAL DOCUMENTATION OF ITS OWNERSHIP

The historian of the Greek Community in Venice, Giovanni Veludo, in his well-known treatise on the "*Ellinon orthodoxon apoikia ...*", publishes an inscription, according to which the wall separating the Campo dei Greci from the adjacent apartment building was put up in 1807 and was the property of the Community. Prompted by recent claims to ownership of the wall by the tenants of the apartment building, the author carried out research in the Old Archive of the Community, which is kept in the Hellenic Institute of Byzantine and Postbyzantine Studies in Venice, with the aim of locating archival material relating to the construction of the wall. This research brought to light documents and drawings of the period, which clearly demonstrate that the walls belongs to the inalienable property of the Community, that is the Hellenic Institute. The findings of this archival research are presented in the article.